

ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ ГЕТЬМАНЩИНИ ПІСЛЯ ПОЛТАВСЬКОЇ БИТВИ – ДО СЕРЕДИНИ XVIII ст. Історія України, 8 клас

Ігор КОЛЯДА, професор кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти
НПУ ім. М. П. Драгоманова, доктор історичних наук;
Віталій ГУДИМА, м. Київ

Мета: висвітлити політику російського уряду в Гетьманщині після Полтавської битви – до середини XVIII ст.

Цільові завдання:

- охарактеризувати відносини Гетьманщини та російського царату: розкрити політику наступу на автономію Гетьманщини, діяльність Першої Малоросійської колегії та Правління гетьманського уряду;

- сформувати уявлення про історичних діячів – гетьманів І. Скоропадського, П. Полуботка, Д. Апостола;

- висвітлити політику реформ у Гетьманщині гетьманів П. Полуботка, Д. Апостола;

- розкрити зміст історичних понять і термінів: «реквізиція», «міністр-резидент»;

- формувати в учнів уміння порівнювати історичні процеси та події, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, аналізувати історичні документи;

- розвивати вміння працювати з таблицями, з контурними картами, складати схеми та план-конспекти;

- виховувати в учнів повагу до історичного минулого України, шанобливе та критичне ставлення до діяльності історичних осіб, бережне ставлення до пам'яток та пам'ятників історії та культури України.

Тип уроку: комбінований.

Навчально-методичне забезпечення:

Струкевич О. К., Романюк І. М., Пірус Т. П. Історія України: підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. – К. : Грамота, 2008. – 272 с. : іл. (§ 33);

Власов В. С. Історія України : 8 клас : підручник для загальноосвітніх навчальних закладів. – К. : Генеза, 2008. – 304 с. : іл., карти;

Середницька Г. В. Історія України: 8 кл. Опорні конспекти. – К. : А.С.К., 2005. – 176 с.;

Сучасний урок : Панорама методичних ідей 7–8 класи. Випуск 2. – Х. : Видавнича група «Основа», 2005. – 128 с. – (Б-ка журналу «Історія та правознавство», Вип. 2 (14));

Струкевич О. К., Гужва Н. С., Галагова О. В. Історія України : книга для вчителя : календарне планування та розробки уроків. 8 клас. – К. : Грамота, 2008. – 208 с.;

Хрестоматія з історії України 7–11 класи / Упор. Гусев В. І., Сургай Г. І. – К. : «Освіта», 1996. – 335 с.;

Історія України в художньо-літературних образах : посібник для 7–8 класів / Упор. Б. І. Андрусишин, В. Й. Борисенко. – К. : Генеза, 2000. – 224 с.;

Коляда І. А. Дидактичні матеріали з історії України : 8 клас / І. А. Коляда, К. Крилач, А. Подабед // – К. : А.С.К., 1998. – 110 с., іл.;

Щедрина І. Е. Тематичні тести з історії України. 8 клас. – Х. : «Академія», 2000. – 40 с.;

Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України. Завдання для тематичного оцінювання знань. 8 клас. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2002. – 48 с.;

Атлас. Історія України. 8 клас. – К. : Картографія. – 2013;

Власов В., Данилевська О. Зошит до підручника «Історія України» 8 клас. – К. : Літера, 2009. – 72 с.

Хід уроку

І. Перевірка домашнього завдання по темі: «Україна після Полтавської битви. Діяльність гетьмана Пилипа Орлика».

У ході фронтального опитування учитель організовує **репродуктивну бесіду** і пропонує учням відповідати на такі запитання:

1. Як Петро I добивався лояльності до російської влади українських старшин?

2. Які обмежувальні заходи було вжито царським урядом у царині української культури?

3. Які заходи Петра I негативно впливали на розвиток економіки Гетьманщини?

4. У чому полягала закордонна місія П. Орлика?

5. Визначте історичне значення гетьмування П. Орлика.

6. Як «Пакти і конституції прав і вольностей Війська Запорізького» врегулювали здійснення влади в Гетьманщині?

7. Як «Пакти і конституції прав і вольностей Війська Запорізького» перешкоджали перетворенню гетьманської влади на тиранію та забезпечували можливість зміцнити владу гетьмана?

У ході індивідуального опитування учитель пропонує учням такі **дидактичні завдання:**

А. Заповніть таблицю:

Обмежувальні заходи у галузі економіки	Обмежувальні заходи у галузі культури

Б. Складіть історичний портрет «Пилип Орлик – гетьман-вигнанець».

II. Актуалізація опорних знань та мотивація діяльності.

Вступна бесіда за запитаннями.

У 1700 р. розпочалася Північна війна – міждержавний конфлікт, у який було втягнуто всю Східну Європу.

1. Назвіть головні країни-учасниці.
2. Хто такий Карл XII?
3. Чому Гетьманщина опинилась у центрі подій Північної війни?
4. Який гетьман знаходився при владі в цей час?
5. Які плани виношував гетьман Іван Мазепа в умовах російсько-шведського військового протистояння?

6. Яка доля спіткала гетьмана та його плани?

Отже, при вивченні теми уроку спробуємо з'ясувати, як склалась доля Гетьманщини після краху планів гетьмана І. Мазепи звільнитись від деспотії імператора Петра I.

III. Вивчення нового матеріалу.

План уроку

1. Гетьманування Івана Скоропадського.
 - а) вибори гетьмана;
 - б) «Решетилівські статті» і «Рішительний указ» Петра I.
2. Діяльність Першої Малоросійської колегії.
3. Наказний гетьман Павло Полуботок.
4. Гетьман Данило Апостол.
 - а) «Рішительні пункти»;
 - б) Реформи Данила Апостола.
5. Правління гетьманського уряду.

1. Гетьманування Івана Скоропадського.

А. Вибори гетьмана.

Висвітлюючи обставини обрання гетьманом Лівобережної України І. Скоропадського, учитель використовує **розповідь**:

Петро I – як можна зробити висновок із тих численних почестей, якими він щедро обдаровував Івана Мазепу, – довіряв українському гетьману майже безмежно. А тому звістка про перехід українського правителя на бік ворога викликала у Петра I шквал шаленства. Утім, він доволі швидко подолав емоції й почав діяти раціонально, рішуче і наполегливо, уміло поєднуючи жорстокі репресії до прибічників Мазепи із проявами монаршої щедрості до тих козаків і старшин, які за ним не пішли. Уже 1 листопада цар видав указ, яким збавив козацьку старшину прибути на раду до Глухова, аби обрати нового гетьмана. Спочатку Петро I мав намір привести на гетьманство миргородського полковника Данила Апостола, котрий свого часу ворогував з Мазепою, той навіть позбавляв його пернача (ознака влади) і на деякий час ув'язнював. Утім

виявилось, що Апостол на чолі частини свого полку перебуває разом із Мазепою у таборі шведського короля.

На Глухівську раду 6 листопада 1708 р. прибули лише двоє полковників – стародубський Іван Скоропадський та чернігівський Павло Полуботок. Переяславський і Ніжинський полки представляли наказні полковники, полтавський полковник Іван Левенець волів очікувати, яка сторона виявиться сильнішою, і на раду не прибув. Решта полковників була разом із Мазепою.

Тому і вибір претендентів звузився до двох кандидатур – Скоропадського і Полуботка. Іван Скоропадський сприймався у Москві як креатура гетьмана Мазепи, котрий «его постановил и обогатил», а тому не видався надто певним кандидатом.

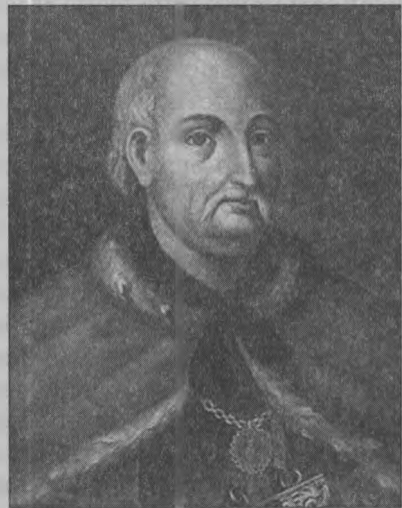
Проте ще менш певним, на думку Москви, був Павло Полуботок, про якого вже під час гетьманських виборів, коли козаки почали схилитись саме до його кандидатури, Петро I зауважив: «Він занадто хитрий, у чомусь подібний до Мазепи».

Отже, у царя нічого більше не залишалось, як проголосити гетьманом Івана Скоропадського.

Завдання учням: занотувати дату обрання І. Скоропадського гетьманом.

Уявлення про постать гетьмана І. Скоропадського вчитель формує, використовуючи **опис** та **історико-психологічний портрет**, пропонуючи учням розглянути портрет невідомого художника XVIII ст. «Гетьман Іван Скоропадський»:

Опис

Життя Івана Скоропадського було складним і насиченим подіями. Сучасники стверджували, що це проявилось і в його характері, і, вже як наслідок, у його зовнішності. Спокійний, мовчазний, урівноважений. При погляді на його

портрет складається враження, що така людина ніколи не буде даремно панікувати і кидатися в крайнощі. У гетьмана високе чисте чоло як ознака великого розуму. Великі, світлі очі є ознакою чесності, відкритості. Носив Іван Ілліч, як і кожен козак, невеликі вуса. З віком голова його полисіла, але все ще зберегла обідок світлого волосся. Прекрасно образ гетьмана доповнює одяг – хутрова мантия та дорогі прикраси. Вони свідчили про високе становище його власника в суспільстві а також характеризують Івана Скоропадського як доброго господаря, підприємливого, що дбає про нагромадження своїх статків.

Історико-психологічний портрет Івана Скоропадського

Іван Ілліч Скоропадський походив зі знатного старшинського роду. І його батько, і його дід брали участь у Хмельниччині та загинули на полі битви. Це була знакова частина біографії І. Скоропадського, що позначилася на його ставленні до боротьби за незалежність, до козацтва та його проблем. Ще однією вагомою подією юності Івана Ілліча був напад на українські землі турецького війська, що змусив його разом з братами покинути рідну Умань і, фактично без майна, перебраться на лівий берег. Для І. Скоропадського такі життєві обставини стали викликом – він вступає на службу до гетьмана І. Самойловича і досить швидко отримує посаду військового канцеляриста. Посада на той час не дуже значна, але вона дала йому можливість більше бувати «на людях». Його талант було помічено, й молодого писаря почали використовувати в якості дипломата.

Особливо активно він приміряє на себе цю роль у період гетьманування Івана Мазепи – той завжди наближував до себе людей не хитрих і не самостійних у діях, умілих виконавців чужої волі. Незважаючи на роль «другої скрипки» в політиці, Іван Ілліч ніколи не забував про себе. Ще займаючи посаду писаря, він здобув собі деякі володіння, зокрема села Бурівку, Вихвостів і Дроздовичю. Крім цього, він ще й був власником чотирьох млинів. Бажання збагатитись не псувало стосунки Скоропадського з оточенням, усі, особливо гетьмани, вважали його людиною надійною.

У період гетьманування І. Самойловича та особливо І. Мазепи, Івана Скоропадського постійно відправляли з різними посольствами до Москви, до Польщі, на Січ. Йому довіряли контроль над формуванням та забезпеченням армії і навіть доручали проводити певні слідства щодо зловживань у певному регіоні. Про довіру І. Мазепи до І. Скоропадського свідчить і донос Л. Кочубея, у якому він відкрито називає останнього представником найближчого оточення гетьмана-зрадника.

Майже завжди слухняний, І. Скоропадський після початку Північної війни отримав досить складну життєву дилему: продовжувати виконувати роль слуги імператора Петра I чи перейти на бік І. Мазепи. Ситуація вирішилась самостійно, але не на користь І. Скоропадського.

У 1708 р. він був заарештований у м. Стародуб. У подальшому доля зробить віраж і Іван Ілліч стане гетьманом. Будучи фактично ставлеником Петра I, І. Скоропадський був обмежений у своїй діяльності, але вирішив продовжувати боротьбу за права і вольності Гетьманщини тим шляхом, що колись уже приніс йому славу – шляхом дипломатії. Іван Ілліч мав досить спокійний і виважений характер, однак часто саме рішучості та енергії йому не вистачало.

Завдання учням:

Скласти історичний портрет за пам'яткою:

1. Як відбувалося становлення особистості історичного діяча.

1.1. Де і коли він народився?

1.2. Де і в яких умовах жив, зростав, виховувався?

1.3. Як формувалися його погляди?

2. Особисті якості й риси характеру.

2.1. Як особисті якості діяча впливали на його діяльність?

2.2. Які з його особистих якостей вам подобаються, а які – ні?

3. Діяльність історичного діяча.

3.1. Охарактеризуйте основні справи його життя.

3.2. Які успіхи й невдачі були в його справах?

3.3. Які верстви населення підтримували його діяльність, а які – ні та чому?

3.4. Хто були його друзі, а хто вороги та чому?

3.5. Якими були наслідки його діяльності:

а) для сучасників;

б) для нащадків?

3.6. За що людство вшановує цю людину?

4. Яке ваше особисте ставлення до історичного діяча?

4.1. Які почуття викликає у вас його діяльність?

4.2. Як ви ставитеся до засобів і методів його діяльності? Обґрунтуйте свою позицію.

(Герасименко Світлана Петрівна, «Збірка пам'яток з історії. 5 – 11 клас». Посібник для вчителя та учнів).

Розкриваючи політику наступу на автономні права Гетьманщини російського уряду у період гетьманування, І. Скоропадського, вчитель використовує **розгорнуту характеристику і тематичну таблицю: «Колоніальний наступ на автономію Гетьманщини в період гетьманування І. Скоропадського».**

Таблиця

Сфера	Основні події
Державно-правова	• Втратив право призначати старшин; • у більшості міст розміщено військові гарнізони російської армії; • збір податків доручався російським воеводам, які мали передавати їх до царської скарбниці; • у 1719 р. – поширено російський адміністративно-територіальний устрій: утворено Київську губернію, до складу якої введено Гетьманщину
Соціально-економічна	• Економічна блокада Запорізької Січі; • заборона українським купцям торгувати традиційними товарами на традиційних ринках; • заборона українським купцям торгувати тютюном і горілкою в межах Московії; • заборона українським купцям продавати товари іноземних мануфактур, зобов'язано торгувати товарами лише московських мануфактур; • зобов'язано українських купців вивозити свої товари лише через московські порти; • на кордонах Гетьманщини встановлено 40 спеціальних митниць для контролю за українськими купцями; • українське населення зобов'язали брати у росіян мідні гроші; • залучення козаків до риття каналів та будівництва Петербурга
Національно-культурна	• 1720 р. – заборона друкувати Святе Письмо українськими шрифтами; • запровадження загальноросійських друкованих шрифтів; • вилучення в українських храмах українських стародруків, заміна на російські друковані книги; • по смерті митрополита скасовано митрополію, надано сан архієпископа, його призначав церковний Синод у Санкт-Петербурзі; • 1722 р. – запровадження при гетьманові Першої Малоросійської колегії; • по смерті І. Скоропадського заборонено обирати нового гетьмана

Завдання учням: заповнити таблицю.

Б. «Решетилівські статті» та «Рішительний указ» Петра I.

Під час **образної розповіді** вчитель розкриває обставини та передумови укладення «Решетилівських статей».

Після переходу І. Мазепи на сторону Карла XII, відносини між Гетьманщиною та російським урядом стали надзвичайно напруженими. Але Гетьманщина, виснажена війною, яка вже 8 років пожирала її людські та сировинні ресурси, яка частково відбувалася на її території і завдала важких руйнувань – не була готова до нового протистояння. Потрібно було врегулювати ситуацію і налагодити відносини з сильною і агресивно налаштованою російською державою. Це розумів і новий гетьман І. Скоропадський, який був хорошим і досвідченим адвокатом. Він невдовзі після Полтавської битви надіслав московському царю так звані «*Просительні статті*», які мали регулювати відносини між царатом та Гетьманщиною. Цим документом гетьман прохав царя зберегти пра-

ва та вольності Гетьманщини, які передбачалися виданим від 1 лютого 1708 р. маніфестом. Такий характер «*Просительних статей*» говорить про виражене прагнення гетьмана Скоропадського зберегти та примножити свободу Гетьманщини від Московії. Зважаючи на тогочасний стан справ у Московії (тривала кровопролитна Північна війна зі шведами та існувала загроза османського вторгнення) і ще свіжі спогади від переходу Мазепи на бік Швеції, Петро I не міг піти на нові поступки перед Гетьманщиною. Не останню роль у рішенні царя також зіграла його особиста неприязнь та недовіра до Івана Скоропадського, який у минулому був досить близько наближеним до Мазепи. 17 липня 1709 р. цар підписав указ, і вже 31 липня державний канцлер граф Головкин у місті Києві передав царську відповідь гетьманові.

Отже, хоч цар і погодився на підписання угоди з гетьманом, договір мав суто формальний характер і не передбачав ніякої рівноправності у відносинах між Московією та Гетьманщиною.

Текст «*Просительних статей*» разом з відповіддю у формі «*Рішительного указу Петра I*» був ретельно дослідженим українським істориком Дмитром Бантиш-Каменським у його праці «*Історія Малої Росії*».

Завдання учням: занотувати основні дати.

Розкриваючи зміст документа, вчитель організовує самостійну роботу та аналіз документа, пропонуючи підготувати відповіді на пропонувані запитання:

«Решетилівські статті»

1) Про підтвердження прав і вольностей, які були даровані Війську Запорозькому царями Олексієм Михайловичем та Федором Олексійовичем.

Рішення: обіцяно дотримуватися без порушень.

2) Щоб під час походу Гетьман не підкорявся російським генералам, які часто змушували козаків возити дрова та випасати худобу.

Рішення: дозволити Гетьманові подавати цареві скарги на генералів.

3) Про повернення війську артилерії, взятої з Батурина.

Рішення: артилерію разом з обладунками і зброєю, які відібрали у ворога, відвезти в Москву.

4) Таке ж про гармати Гадяцького полку і про невідчуження міста Кошелеви від полку.

Рішення: гармати повернути тільки туди, де була збережена вірність царю, а місто Кошелева, за бажанням його жителів, приєднати до Ахтирського полку.

5) Про заборону російських воевод втручатися у справи малоросійського люду, у їх суд і розправу. Про виведення з малоросійських міст російських гарнізонів.

Рішення: перша частина буде виконана, а стосовно другої – гарнізон залишений у Полтавському полку за домовленістю з запорожцями.

6) Щоб ніхто самовільно не зупинявся на козацьких дворах, порушуючи цим їх вольність, за яку вони самі служили.

Рішення: зі скаргами звертатися до радника при гетьмані Ізмайлова. А вираз про козацьку службу вважати непристойним, через ті послуги які виявив Малій Росії Государ, захистивши її від шведів, поляків, татар та турків.

7) Про заборону відбирати вози в малоросіян і чинити їм кривди під час переходів великоросійських військ.

Рішення: відповідь на це заборонний указ Государя.

8) Щоб у силу втрат, понесених малоросіянами від війни зі шведами, звільнити козаків на кілька років від військової служби.

Рішення: звільнити на один рік.

9) Про дозвіл малоросіянам користуватися рибними, тваринними та соляними промислами, як і раніше, на території колишньої Запорізької Січі.

Рішення: відкласти пигання на певний час, щоб не дати запорожцям нову заселитися.

10) Про заборону називати зрадниками малоросіян, які не прослїдували за Мазепою.

Рішення: буде заборонено найвищим указом.

11) Щоб вірні государю Компанійський і Сердюцький полки, через те що чинять безлад там, де розквартировані, були прийняті під покровительство його величності.

Рішення: полки розмістити на постой у містах, що найменше постраждали від війни. Про всі військові доходи негайно і детально повідомити Його величність.

12) Дозволити жителям Чернігова відбудувати свої будинки на тих же місцях, де вони були до війни.

Рішення: заборонити тому, що вони були зруйновані для побудови укріплень. Видати їм нові землі під будівництво.

13) Щоб государеві укази присилались напряму Гетьману, а не розсилались по містах малоросійських.

Рішення: на це дається згода.

14) Про подорожні, за якими мають видаватися підводи в містах і селах малоросійських.

Рішення: за підписом фельдмаршала, Міністра посольського указу, корпусних генералів. А з сіл – за підписами воевод і комендантів.

Завдання учням: підготувати відповіді на запитання до документа:

1. Знайдіть у тексті документа докази, що розквартирування російських військ в українських землях було обтяжливим для місцевого населення.

2. Які пункти «Статей» розкривають політику російського уряду в економічній сфері Гетьманщини?

*Висвітлюючи політику царя Петра I, учитель використовує **характеристику та тематичну таблицю: «Просительні статті» Івана Скоропадського та «Рішительний указ Петра I»:***

«Просительні статті»	«Рішительний указ Петра I»
• Прохання підтвердити «права і вольності» Гетьманщини; • залишати козаків у походах під командою наказного гетьмана, а не російських офіцерів, що зловживали своєю владою; • повернути до Гетьманщини гармати, забрані в Батурині та інших полкових містах; • заборонити царським воеводам втручатися у внутрішні справи Гетьманщини; • не обтяжувати населення Гетьманщини постійно російських військ; • заборонити називати козаків «зрадниками»	• Загальне підтвердження прав і вольностей Війська Запорізького (Гетьманщини); • відмова у звільненні козаків під час походів від підпорядкування царським офіцерам, але заборона останнім зловживати своєю владою; • з артилерії було повернуто лише частину, оскільки вони вважались військовим трофеєм; • царські воеводи надалі перебуватимуть в українських містах, але їм буде заборонено порушувати права українців; • вимога до гетьмана складати цареві звіт про розклад серед населення податків і всі доходи до військового скарбу; • стосовно прохання не називати українців зрадниками – цар обіцяв видати окремий указ; • з огляду на розорення країни цар звільняв козаків від служби у поточному році; • із більшості міст російські війська будуть виведені

*Учитель, формуючи уявлення про подальше обмеження влади, використовує методичний прийом **доведення:***

Політика Петра I щодо Гетьманщини в період гетьманування Івана Скоропадського відзначалась подальшим наступом на автономні права Гетьманщини, у тому числі в обмеженні влади гетьмана. Про це свідчать такі факти. Так, при гетьманові призначався міністр-резидент. Ним став стольник Ізмайлов. Він повинен був розквартируватися в новій гетьманській столиці Глухові, що стояла майже на кордоні з Московією. Обов'язки Ізмайлова визначались таємною інструкцією, суть якої зводилась до наступного – доповідати цареві про кожен крок гетьмана, тобто шпигувати. Разом із резидентом у гетьманській столиці розташовувались два московські полки, що надавались нібито «для захисту гетьмана». А насправді, усі дії гетьмана ставились під контроль, як і його особиста свобода та можливість вільного пересування.

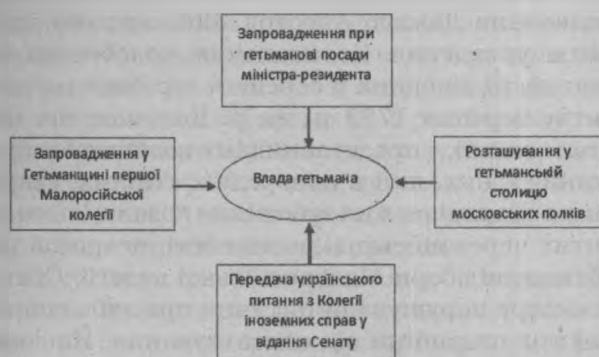
Ще одним актом, що фактично усувало гетьмана від влади, стало рішення царя навесні 1722 р., коли на нове подання цареві прохання «про загальнонародні потреби», гетьман дізнався, що в Гетьманщині запроваджується Малоросійська колегія, а Гетьманщина з-під поряд-

кування Колегії іноземних справ переходила у відання Сенату, що означало перетворення її на провінцію Російської імперії та позбавлення автономного статусу.

Отже, політика імператора Петра I, спрямована на обмеження влади гетьмана Івана Скоропадського, засвідчувала подальший наступ на автономії Гетьманщини з метою перетворення її на просту провінцію Російської імперії, що означало повну інкорпорацію українських земель до її складу.

Завдання учням: заповніть структурну схему: «Обмеження влади гетьмана І. Скоропадського». Варіант відповіді:

Структурна схема «Наступ царату на права Гетьманщини»

Розкриття змісту **терміна «міністр-резидент»** учитель здійснює, використовуючи **пояснення:**

Міністр-резидент – посланець великої держави при дворі невеликого чи підлеглого державного утворення.

Завдання учням: занотувати поняття до термінологічного словника.

2. Діяльність Малоросійської колегії.

Використовуючи **розгорнуту характеристику**, вчитель розкриває діяльність Малоросійської колегії:

Перша Малоросійська колегія, запроваджена в липні 1722 р. і очолена бригадиром Вельяміновим, здійснювала свою діяльність за наступними напрямками:

1) наглядала за діяльністю всіх українських урядовців: гетьмана, старшин, полковників, сотників;

2) стежила за збором та розмірами податків, а з часом узяла під свій контроль всю фінансову систему України;

3) займалася розглядом скарг на рішення українських судів та урядів.

Завдання учням: скласти план.

3. Старшинська опозиція. Наказний гетьман Павло Полуботок.

Уявлення про постать гетьмана П. Полубот-

ка вчитель формує, використовуючи **опис** та **історико-біографічний портрет**.

Історико-біографічний портрет Павла Полуботка

Полуботок Павло Леонтійович (близько 1660–1724 рр.) – державний, політичний і військовий діяч, наказний гетьман Лівобережної України (1722–1723 рр.). Народився у відомій козацькій родині генерального старшини Л. Полуботка, навчався в Києво-Могилянській академії, служив у козацькому війську. У 1705 р. обійняв уряд чернігівського полковника. На полковницькому уряді Павло Полуботок упродовж 1710-х – початку 1720-х рр. всю свою енергію спрямовує на господарську діяльність і дуже швидко стає одним із найбагатших старшин Гетьманщини. Він опікувався церковними справами, надаючи щирі дари храмам і монастирям. Павло Полуботок усе життя збирав книжки, його бібліотека була однією з найкращих в Україні. Гетьманський уряд Павло Полуботок очолив у 1722 р. Петро I вирішив взагалі не допускати нових виборів і передав управління Гетьманщиною російській владній установі – Малоросійській колегії. Імператор не визнав за Павлом Полуботком гетьманських повноважень, але це не перешкоджало вольовому старшині наполегливо відстоювати українські права, домагатися скасування постанов російської влади, які зачіпали автономний статус Гетьманщини, або ж відверто саботувати їхнє виконання. Прагнучи позбавити уряд Петра I приводів для втручання в справи України, Павло Полуботок зміцнив адміністративний устрій держави, здійснив реформу судочинства. Навесні 1723 р. Петро I за організацію опозиційної діяльності викликав Павла Полуботка для пояснень до Петербурга, а в листопаді того ж року ув'язнив його у Петропавлівській фортеці, де наказний гетьман помер 20 грудня 1724 р.

Завдання учням: скласти хронологію життя гетьмана.

Опис

Українська земля завжди була багата на художньо обдарованих людей. На жаль, історія розпорядилася так, що до нас дійшло досить багато творів цих митців, але їхні імена та прізвища не збереглися. Саме завдяки невідомому митцеві ми маємо можливість дивитись на портрет Павла Полуботка.

Ми бачимо на картині чоловіка з відкритим простим обличчям. Темні очі полковника дивляться з-під чорних брів кудись у далечінь. Можна здогадатися, що щось туди буває Павла Полуботка: може, ворог десь близько, а може, й серед своїх розбрат оселився. Волосся полковника чорне, ніби воронове крило, воно не закриває високого чола. Ніс у Полуботка з невеличкою горбинкою. Лице прикрашають довгі красиві закручені вуса.

Павло Полуботок змальований у розквіті сили та завзятті. У нього дужі красиві руки та могутня статура. Полковник одягнений у темно-зелену оксамитову сорочку, на якій пришито багато маленьких гудзиків. Полуботок підперезаний широким поясом, на боці в нього шабля. На сорочку вдягнена червона черкеска, що її облямовує хутро.

Невідомий художник, сповнений творчої снаги, використав червоний, зелений, жовтий кольори. Як на мене, то саме ці яскраві, чисті кольори якнайкраще відтворюють міцну козацьку вдачу чернігівського полковника Павла Полуботка.

Запитання учням:

- Якими засобами художник прагнув підкреслити козацьку вдачу гетьмана?
- Чому саме таку гаму кольорів використав художник?

Використовуючи прийом **стислої характеристики**, учитель розкриває основні аспекти діяльності П. Полуботка.

Павло Полуботок був наказним гетьманом у період 1722–1724 рр. Незважаючи на такий короткий проміжок часу при владі, він намагався зміцнити позиції Гетьманщини шляхом:

1) реформи судочинства: реорганізував діяльність Генерального військового суду, перетворення його на колегіальний орган; реорганізовано полкові та сотенні, сімські суди (наказано приймати рішення не одноособово суддею чи отаманом, а колегіально); встановлено чіткий порядок подачі апеляцій на судові рішення;

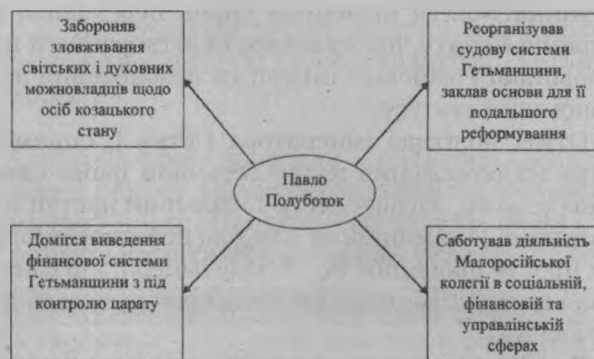
2) виведення фінансів України з під контролю царату;

3) поверненні Генеральній канцелярії її попередніх прав та повноважень;

4) заборонено старшині залучати козаків до роботи у своїх маєтках.

Завдання учням: скласти структурну схему «Діяльність Павла Полуботка».

Зразок відповіді:

Під час **розповіді** вчитель розкриває питання про опозиційний виступ старшини та укладання нею «Коломацьких чолобитних» царю Петру I.

Після від'їзду наказного гетьмана автономістський рух в Україні очолив миргородський полковник Данило Апостол. Він, зокрема, домогся укладення Коломацьких чолобитних – статей, підписаних у середині серпня – на початку вересня 1723 р. на р. Коломак, що на Полтавщині, – представниками козацької старшини. У них, як і в попередніх статтях, старшина скаржилася на зубожіння козаків і посполитих через військові повинності, неврожаї та обтяжливі збори Малоросійської колегії. Статті вкотре порушували питання про звільнення маєтків старшини від оподаткування. Йшлося також про хиби в судочинстві, що їх козацький уряд у змозі виправити без стороннього втручання. Насамкінець старшина просила дозволу обрати гетьмана.

Підписані Коломацькі чолобитні Данило Апостол подав до Генеральної військової канцелярії. Урядовці, посвячені в плани Павла Полуботка, вирішили терміново надіслати до російської столиці посольство, з яким передати статті. Проте козацьких посланців затримала Малоросійська колегія. Тоді до Петербурга було таємно відправлено військового канцеляриста Івана Романовича. Недільного ранку 10 листопада 1723 р. посланець Генеральної військової канцелярії передав Коломацькі чолобитні особисто імператорові Петру I. За звинуваченням у зраді старшин на чолі з П. Полуботком було заарештовано і ув'язнено у Петропавловській фортеці.

Завдання учням: відповісти на запитання для первісного закріплення:

1. Хто очолив автономістський рух в Україні після від'їзду наказного гетьмана?
2. Назвіть документ, укладений старшиною на козацькій раді.
3. Якою була основна вимога старшинської опозиції до царя Петра I?

Самостійна робота

Робота з документом. «Історія Русів». Промова П. Полуботка до Петра I в казематі.

Учитель розкриває основну ідею документа за допомогою сюжетної розповіді та історичної репродукції.

Павло Полуботок прожив насичене боротьбою та інтригами життя. Але козацького запалу він не втратив. Як свідчить легенда, коли його доля заклала новий, як виявиться, останній віраж, він не втратив гідності і прямо в очі російському імператорові Петру I сказав усе, що думав про своє положення та про ситуацію, що складалася загалом. В «Історії Русів», автор якої невідомий, наводиться наступний текст цієї промови.

«Бачу, Государю, і розумію, з якого джерела зачерпнув Ти злість тую, що не властива серцю Твоєму і не пристойна характерові Помазаника Божого. Права і лагідність, суд і милість суть єдине добро всіх Монархів світу сього, і закони, що кермують усім взагалі людством і охороняють його від усякого лиха, є точне зерцало Царям і Володарям на їхнє становище і поведінку, і вони перші наглядати та охоронці їм бути повинні. Звідкіля ж походить, що Ти, о Государю, ставлячи себе понад закони, мордуєш нас єдиною владою своєю і кидаєш у вічне ув'язнення, загорнувши до скарбниці власне майно наше? Провина, на нас стягувана, є лише повинність наша, і повинність свята, у всіх народах так шанована, а жодним чином не законопреступна і до осуду не належна. Ми просили і просимо іменем народу свого про милість до отчизни нашої, несправедливо гнаної і без жалю плюндрованої, просимо поновити права наші і привілеї, урочистими договорами затверджені, що їх і ти, Государю, декілька разів потверджував. Народ наш, будиши одноплемінний і одновірний твоему народові, підсилив його і звеличив царство Твоє добровільною злукою своєю в такий час, коли ще в ньому все було в стані немовляти і виходило з хаосу каламутних часів і майже мізерії. І сіє одно недовіліло б йому погубити у вас мзди своєї; але ми з народом своїм не переставали, опріч того, багато допомагати вам усім в усіх військових рушеннях і здобуттях ваших, і, не кажучи про Смоленщину та Польщу, одна Шведська війна доводить безприкладну ревність нашу до Тебе і Росії. Бо всім відомо, що ми самі цілу половину армії шведської

вигубили на землі своїй і в оселях наших, не піддаючись при тому ні на які зваби та спокуси і давши Тобі спромогу переважити дивовижну мужність і одчайдушну хоробрість шведів; але за те стягнули на себе саму зневагу та лють і, замість подяки та нагороди, вкинуті в найтяжче рабство і змушені платити данину ганебну й незносну, рити лінії та канали і осушувати непролазні багнища, угноюючи все те тілами наших мерців, що впали цілими тисячами од тягот, голоду та клімату. Усі тії злигодні, й скорботи наші довершило, нарешті, нинішнє правління наше. Урядники Московські, що панують над нами і не знають прав та звичаїв наших і майже неписьменні, відають тільки те, що їм вільно робити усе, не займаючи лише душі наші. Отож, будиши ми оточені звідусіль переслідуваннями й напастями, до чого іншого вдаватися маємо з волянням своїм, як не до Тебе, Августійший Монарху? Ти добродій наш і поручитель за благо наше. Але злоба улюбленця Твого, непримиренного ворога нашого і месника, одвернула Тебе з путі істини і паскудить царювання Твоє. Поневолювати народи і володіти рабами та невольниками є справа Азіатського тирана, а не Християнського Монарха, який мусить славитися і на правду бути верховним батьком народів. Я знаю, що на нас чекають кайдани і понурі в'язниці, де виморять нас голодом і утисками за звичаєм московським, але, поки ще живу, кажу Тобі правду, о Государю, що прийдеться скласти Тобі звіт неодмінно перед Царем усіх царів, Всемогутнім Богом, за погибель нашу і всього народу».

Промову Полуботка можна вважати суб'єктивною інтерпретацією тогочасних подій, водночас вона є квінтесенцією поглядів національно свідомої старшини на ситуацію, яка складалася навколо долі України.

Завдання учням: підготувати відповіді на запитання:

- Які звинувачення царю висунув гетьман П. Полуботок?
- Чому у народі склались така легенда про гетьмана П. Полуботка?

4. Гетьман Данило Апостол.

При формуванні в учнів уявлення про особу гетьмана Д. Апостола вчитель використовує прийом – історико-психологічний портрет.

Гетьман Данило Апостол походив із роду волоських найманців. Його батько найнявся на службу до Б. Хмельницького в період визвольної війни. Він зумів зробити кар'єру в козацькому війську і дійшов до полковника. Данило пішов по стопах батька і у 28 років був призначений на посаду миргородського полковника завдяки авторитету батька та власним військовим заслугам. Своім талантом він зумів утриматися на цій посаді 44 роки. 1687 р. поставив миргородського полковника у складне становище: він зберігав ві-

рність І. Самойловичу, але не міг зарадити його падінню. Свою посаду йому вдалося зберегти завдяки дружнім стосункам з севським воєводою Неплюєвим. Це свідчить про далекоглядність та дипломатичні навички Д. Апостола. Підтвердження цьому ще неодноразово буде в майбутньому. Довіру наступного гетьмана І. Мазепи – полковник зумів завоювати активною участю в боротьбі з опонентами гетьмана. У пізніші роки Мазепа неодноразово залаштатиме Апостола наказним гетьманом. Він виявив себе вмілим военачальником та талановитим адміністратором. Примножуючи свої багатства, Данило Апостол, на відміну від багатьох інших тогочасних старшин, ніколи не зловживав ні службовим становищем, ні володільницькими правами, не домагався реалізації власних інтересів на шкоду іншим. Історія не зберегла жодної скарги підданих Апостола на свого сюзерена.

Завдання учням: за портретом складіть опис зовнішності та рис характеру гетьмана.

Розповідь про обрання Д. Апостола гетьманом

Після смерті (весною 1727 р.) імператриці Катерини I Російською державою став керувати 12-річний Петро II. Зважаючи на зростаючу напруженість російсько-османських відносин і підготовку нової війни, прагнув залучити на свій бік козацьку старшину. Імператор дозволив обрати нового гетьмана.

Малоросійська колегія була ліквідована, а управління Лівобережною Україною було підпорядковане Колегії іноземних справ.

22 липня 1727 р. було опубліковано указ російського імператора Петра II «Про порядок виборів на Лівобережній Україні гетьмана і старшини». Для здійснення виборів до Глухова був направлений таємний радник Федір Наумов.

Згідно з інструкцією Колегії іноземних справ, гетьманом повинен стати 73-річний миргородський полковник Данило Апостол «по старшинству и по заслугам, и ради имеющего его у них кредиту».

1 (12) жовтня 1727 року на генеральній раді у місті Глухові Апостола було обрано гетьманом.

Федір Наумов залишився при гетьмані, спочатку як міністр-резидент, а потім як таємний радник – апробоване вже раніше «царське око й вухо».

Також, для перестороги, як заручника до С-Петербургу було відправлено сина гетьмана – Петра Апостола. «Щоб гетьман не надумався зрадити Москву», – говорилось у царському наказі.

Завдання учням: занотувати до конспекту основні дати.

А. «Рішительні пункти».

Використовуючи **доведення**, вчитель розкриває зміст «Рішительних пунктів» Д. Апостола.

«Рішительні пункти» 1728 р. стали основою нових відносин між Гетьманщиною та Росією. Про це свідчить той факт, що обидві сторони активно долучилися до їх створення та ухвалення. У них визначалися рамки подальшого співіснування двох держав. Гетьмана можна було вибирати лише за згодою царя, але кандидатури висувалися українською стороною. Генеральний військовий суд мав стати колегіальним органом (по трое росіян та українців). Воєнними справами мав завідувати російський фельдмаршал. Гетьманові заборонялося провадити самостійну зовнішню політику. Фінансова система України тепер була підконтрольною і українському уряду, і російському підскарбію.

Отже, «Рішительні пункти» були новим етапом обмеження автономії Гетьманщини, водночас, їй було надано певні гарантії та приборкувалося свавілля російських офіцерів.

Завдання учням: скласти план та занотувати основні дати.

Політику та основні реформи гетьмана Д. Апостола вчитель висвітлює, використовуючи **розгорнуту характеристику та тематичну таблицю**:

Б. Тематична таблиця: «Реформи Данила Апостола».

Сфера реформування	Зміст реформи
Державне управління	• відновив право гетьмана призначати Генеральну Військову Канцелярію та полковників; • зменшив кількість росіян у гетьманській адміністрації (натомість до влади прийшли вихідці з півдня – волохи та серби); • повернув Київ з-під влади генерал-губернатора під юрисдикцію гетьмана; • домогся повернення під гетьманську владу запорожців, які з 1708 р. були змушені жити на території Кримського ханства. Вони отримали також право на заснування в 1734 р. Нової Січі на річці Підпільній
Фінанси	• визначив точний розмір бюджету Гетьманщини – 144 тис. крб щорічно; • відокремив гетьманський скарб від державного: перший контролювали два генеральні підскарбії-росіяни

Закінчення

Поземельні відносини	у 1729–1731 рр. провів Генеральне слідство про маєтності. Під час проведення дослідження на основі документів і повідомлень старших людей було визначено і повернуто в державне користування рангові (державні) землі, які були безпідставно захоплені в приватне володіння; заборонено монастирям, духовенству купувати землю в осіб нецерковного стану
Торгівля	підтримував розвиток торгівлі: 1728 р. організував з'їзд українських купців, підготував спеціальний універсал про вільну торгівлю
Судочинство і право	у 1730 р. видав «Інструкцію українським судам», де встановлювався порядок апеляції у судових справах; ініціював створення комісії, що зайнялася кодифікацією козацького права та створенням зводу законів «Права, за якими судиться малоросійський народ»
Культурно-освітня	створив у Глухові першу в Україні співочу школу; у Глухові з ініціативи гетьмана було відкрито друкарню; церковне будівництво: Свято-Преображенський собор у с. Великі Сорочинці (Чернігівщина); фінансова підтримка Києво-Могилянської академії

Завдання учням: заповнити таблицю.

5. Правління гетьманського уряду.

Політику Правління гетьманського уряду вчитель розкриває у ході розповіді.

Після смерті Данила Апостола в 1734 р. в Гетьманщині було запроваджено «Правління Гетьманського уряду». Цей колегіальний орган складався з трьох генеральних старшин і трьох російських офіцерів. Головою правління призначався росіянин. Офіційно у своїй роботі установа мала керуватися «Рішительними пунктами», але насправді її політика визначалася таємною інструкцією, яку видала Анна Іоанівна князю Шаховському – першому голові правління. «Правління Гетьманського уряду» (1734–1750) позначилося брутальним втручанням російських воєначальників у справи урядування та судівництва, погіршення господарської діяльності, зневагою гідності українців.

За наказом імператриці Таємна канцелярія підняла нову хвилю тероризму. Агенти канцелярії примушували мешканців доносити один на одного про дії, спрямовані проти Російської імперії. Звинувачених катували, страчували або засиляли до Сибіру. У 1737 р. Міністерське правління заарештувало Київський магістрат, відібрало в нього старовинне магдебурзьке право.

Найтяжчим тягарем для Гетьманщини того часу стала чергова Російсько-турецька війна 1735–1739 рр. Україна стала місцем постою та переходів російських військ. Почалися ревізії коней, возів, волів, провіанту та фуражу. Козаків посилали в найнебезпечніші бойові походи, залучали їх разом із селянами до фортифікаційних робіт.

Завдання учням: скласти план та занотувати основні дати.

Розкриття змісту терміна «ревізії» учитель здійснює, використовуючи пояснення.

Ревізії – примусове вилучення державою майна у власника з виплатою його вартості.

Завдання учням: занотувати поняття до термінологічного словника.

IV. Закріплення та повторення вивченого матеріалу на уроці.

Коллективна робота учнів у формі **репродуктивної бесіди**:

1. Перелічіть сфери та назвіть заходи російського уряду, що обмежували автономію Гетьманщини після Полтавської битви.

2. Назвіть органи влади і управління, запроваджені царським урядом у Гетьманщині, що обмежували або замінювали гетьманську владу.

3. Хто очолював старшинську опозицію до політики царського уряду? У чому виявилась опозиція старшини до царського уряду?

4. Які реформи було здійснено гетьманом Д. Апостолом? Які вони мали результати та наслідки?

5. Назвіть основні документи, з якими ми ознайомились на уроці. Коли і за яких обставин вони з'явилися?

V. Підбиття підсумків уроку.

Учитель узагальнює поданий матеріал, використовуючи **узагальнення**.

Розглянутий період був складним у боротьбі українців за автономію на державному рівні. Після перемоги у Північній війні, російський уряд здійснив широкомасштабний наступ на автономію Гетьманщини. Такі дії викликали опозицію козацької старшини та прагнення гетьманів у будь-який спосіб зберегти автономію. Проте процес подальшої інкорпорації українських земель до складу Російської імперії продовжувався.

VI. Домашнє завдання.

1) Опрацювати текст параграфу.

2) Скласти порівняльну таблицю «Російсько-українські відносини після Полтавської битви – до середини XVIII ст. у документах»

Назва акта	Дата укладення/подання	Ініціатор	Основний зміст	Реакція російського уряду
Решетилівські статті				
Коломацькі чолобитні				
Рішительні пункти				

3) Поміркуйте, чому сучасники називали Данила Апостола «останнім козаком козацької України».